

M. Bruggeman, e. a., ed., *Mensen van de Nieuwe Tijd. Een liber amicorum voor A.Th. van Deursen* (Amsterdam: Bert Bakker, 1996, 497 blz., f85,-, ISBN 90 351 1779 4).

Naast zijn verspreide studies is Van Deursen bij zijn afscheid in juni 1996 ook een *liber amicorum* aangeboden. Het werk bevat 26 opstellen van collega's, vrienden en leerlingen. M. van Os heeft het niet nodig gevonden zijn ganzeveer voor de inleiding in dezelfde inktpot te dopen als G. J. Schutte; de scheidende hoogleraar wordt veeleer in het maanlicht dan in het zonnetje gezet. De verklaring ligt ten dele in de invalshoek. De auteur wil Van Deursen primair als bestuurder, docent en promotor en niet als wetenschapper schetsen. Deze komt naar voren als een teruggetrokken kamergeleerde, die niet veel contact onderhield met collega's, studenten en promovendi, hun weinig leiding gaf en bestuurszaken steeds met één oog op de klok afdeed. Wie ben ik om dit oordeel in twijfel te trekken? Ik kan alleen zeggen dat ik de aanmerkingen op en de paar gesprekken over mijn boek als zeer leerzaam en indringend heb ervaren en de promotor als een uiterst sympathiek en bescheiden mens heb leren kennen.

De redactieleden hebben manmoedig getracht de bundel tot een eenheid te smeden door aansluiting te zoeken bij het werk van de scheidende hoogleraar. Tot op zekere hoogte zijn zij in hun opzet geslaagd. Alle opstellen handelen over Nederland van de zestiende tot de negentiende eeuw. Alle studies zijn gebaseerd op eigen onderzoek aan de hand van primaire bronnen. De meeste essays liggen qua thematiek in het verlengde van het werk van Van Deursen: de gereformeerde geloofsbeleving, de receptie van ideeën, de volkscultuur en de feitelijke functionering van het staatsbestel. Een aantal malen vormt zijn werk zelfs expliciet het uitgangspunt voor nader onderzoek. De overeenkomsten gaan echter niet ver genoeg om een grootste gemene deler te kunnen ontwaren in de 26 detailstudies. Elke auteur sluit zich op in zijn eigen specialisme, zodat de onderwerpen uiteenlopen van studenten in Orléans, gratieverlening en gebrandschilderd glas tot Boheemse ballingen, vrouwenromans en vakverenigingen. De redactieleden hebben zich vermoedelijk veel moeite getroost de lengte van de studies te uniformeren en de leesbaarheid ervan te bevorderen, waarin zij uitstekend zijn geslaagd.

Natuurlijk is het in dit bestek onmogelijk alle opstellen de revue te laten passeren of zelfs maar een volledige opsomming te geven van de auteurs en de onderwerpen. Ik zal mij moeten beperken tot het signaleren van de studies die mij het meest van algemeen belang schijnen en die mij tot nadenken stemmen. Alastair C. Duke tracht dieper door te dringen in het magisch wereldbeeld van de beeldenstormers van 1566 en te bewijzen dat zij vooral een einde wilden maken aan de mis als een duivelse kracht. Het betoog is interessant; ik betwijfel echter of wij voldoende van hun denkwereld weten voor harde uitspraken. J. J. Woltjer onderzoekt de opstelling van de Staten van Holland in 1566 en besluit dat zij zich ondanks interne tegenstellingen radicaler opstelden dan Brabant en Vlaanderen. Dat neemt niet weg dat zij zich hoofdzakelijk concentreerden op de sluiting van de Sont, zoals de auteur terloops opmerkt; het contrast tussen de centrale en de provinciale belevingswereld zou ook een interessant onderwerp zijn geweest. H. de Schepper en M. Vrolijk beschouwen het gratierecht als deel van het streven van het staatsgezag zijn greep op de rechtspraak, de lagere instituties en de maatschappij te vergroten. In feite bleef het gratierecht door de gebrekkigheid van de rechtspraak lange tijd de meest effectieve manier om strafzaken te vervolgen. Volgens de auteurs lag het gratierecht in de Republiek eerder bij de Staten dan bij de stadhouder; dit eist nader onderzoek. W. Bergsma beklemtoont wederom dat de calvinistische kerk zo laat op gang kwam en de kerk van een minderheid bleef; talloze liefhebbers zouden nooit belijdenis hebben gedaan. Het laatste woord lijkt mij hierover nog niet gezegd. S. Groenveld schetst de groei van het commissiewezen in de Staten van Holland en de Gecommitteerde Raden tijdens Frederik Hendrik. Ik blijf echter met hem van mening verschillen over het begrip commissie. Naar mijn idee zijn de Gecommitteerde Raden niet te karakteriseren als een 'vaste Statencommissie' maar als een vaste instel-

ling met onder meer commissoriale taken. Willem Frijhoff poogt aan de hand van één figuur aannemelijk te maken dat persoonlijke ervaring de mens veel meer tot kritisch denken aanzet dan het lezen van geschriften. Dit lijkt mij een terechte waarschuwing aan het adres van het leesonderzoek. Niets grijpt in het leven zo in als de eigen ondervinding; de kritische reflectie ervan gaat veel dieper dan de verwerking van ideeën uit geschriften. Ilja M. Veldman weet overtuigend de mening te weerleggen dat het calvinisme een remmende invloed op de beeldende kunst in de zeventiende eeuw uitoefende. Het thema verdient uitvoeriger behandeling. L. Noordeggraaf houdt een pleidooi de politieke dimensie van gebrandschilderd glas niet te veronachtzamen: de verbeelding van macht en gezagsdragers beoogde de acceptatie bij brede lagen te bevorderen. Marijke Bruggeman schildert in een interessante studie de ontmanteling van de machtsbasis van de Oranjes in Zeeland na 1702. Ik vraag mij alleen af of zij het plan uit 1729/30 om Willem IV tot stadhouder van Zeeland te benoemen niet al te serieus neemt; de voorstelling berust alleen op het zeggen van Vereist en de brieven van Van Lynden aan Maria Louise. P. W. Klein schildert op de hem bekende wijze het functioneren van Johan Meerman als directeur-generaal van onderwijs tijdens Lodewijk Napoleon. De korte blik op dit vat vol tegenstrijdigheden en op de ontwikkeling van bureaucratie en onderwijs smaakt naar meer. Sjoerd Faber vraagt zich af hoe het preadvies dat bestuurslichamen tot 1798 bij halsmisdrijven moesten uitbrengen de nek werd omgedraaid. De oorsprong en de ontwikkeling van dit onbekende fenomeen verdienen ook aan de vergetelheid te worden ontrukkt. Tenslotte slaagt Bert Altena er met Dordrecht als voorbeeld overtuigend in iedere gedachte aan continuïteit tussen de gilden van het *Ancien Régime* en de eerste vakverenigingen uit de tweede helft van de negentiende eeuw naar het rijk der fabelen te verwijzen. .

Het voorgaande geeft aan dat de bundel meer dan genoeg stof tot nadenken oplevert. De niet genoemde studies bevatten ook allerlei aardige inkijkjes en verrassende wendingen. Het lijkt mij duidelijk dat noch collega's en vrienden, noch leerlingen de scheidende hoogleraar in de kou hebben willen laten staan en hem een onwaardige afscheidsbundel hebben willen aanbieden. Illustreert dit niet beter dan de inleiding hoe zij over hem denken?

G. de Bruin

Yosef Kaplan, *Judios nuevos en Amsterdam. Estudios sobre la historia social e intelectual del judaísmo sefardi en el siglo XVII* (Barcelona: Gedisa editorial 1996, 191 blz., ISBN 84 7432 573 0).

Deze bundel van professor Kaplan van de Hebrew University in Jeruzalem bevat vijf artikelen, die allemaal reeds eerder in het Frans of het Engels zijn verschenen. De waarde van deze bundel met artikelen uit de periode 1987-1994 ligt dus vooral in het feit dat de geïnteresseerde lezer hier alles handzaam bij elkaar vindt. Toch heeft de verzameling ook een meerwaarde, allereerst te danken aan de heldere inleiding over de sefardische gemeenschap van Amsterdam in de zeventiende eeuw, maar daarnaast zorgt lezing van de vijf artikelen achter elkaar voor een fraai beeld van de zorgen en problemen van de leden van deze Portugese natie.

Kaplan plaatst in de artikelen de leden van de sefardische gemeenschap centraal, de nieuwe joden, zoals hij ze bij voorkeur noemt. Nieuwe joden, in tegenstelling tot de door de christenen van het Iberisch schiereiland aan hen gegeven benaming van 'nieuwe christenen', om hen te onderscheiden van de 'oude christenen' van zuiver christelijk bloed. Maar Kaplan wil met deze benaming vooral aangeven dat de in een christelijk land opgegroeide Portugezen en Spanjaarden bij hun overgang naar het jodendom vaak niets wisten van deze godsdienst.

Het is deze spanningsboog die de eenheid van de bundel tot stand brengt. De lezer kan zich